

**ПРОБЛЕМИ НА ПО-НАТАТЪШНАТА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ
НА ГРАНИЧНИТЕ РАЙОНИ НА БЪЛГАРИЯ**

Дончо Дончев

През годините на народнодемократичната власт в България настъпиха съществени изменения в темповете на нарастване на промишлеността, на нейната отраслова структура и териториално разположение. През периода 1939 — 1985 г. промишлената продукция на страната нарасна 92 пъти (в т. ч. 261 пъти на отраслите, произвеждащи средства за производство, и 44 пъти — на отраслите, произвеждащи предмети за потребление). С изпреварващи темпове се развиват промишлените орасли — носители на НТП: машиностроене и електроника, химическа промишленост и енергетика. До 70-те години на практика с предимство се развива промишлеността в населените места, разполагащи с висока степен на изграденост на производствената и социалната инфраструктура, в селищата, разполагащи с благоприятни природо-географски, социално-икономически и демографски условия, в градовете, притежаващи квалифицирани трудови ресурси. В резултат на този процес на концентрация на производствените мощности се достига до диспропорция в териториалното разположение на промишлеността. Възникнаха някои проблеми от икономически и социален характер — недостиг на трудови ресурси и жилища, дисхармония в системата „обитаване — труд — отдих“, проблеми от екологичен характер. При съществуващата система на административно деление и селищно устройство преобладаващата част от капиталните вложения в промишлеността се насочваха в развитите в промишлено отношение населени места. Затова през 70-те години възникна с остра сила проблемът за относителното неравномерно териториално разположение на производителните сили в страната. Промени се регионалната политика на правителството. За целта бяха формирани 300 селищни системи, поделени по функционални типове.

Селищната система представлява административна единица, единен социално-икономически организъм, в който няколко населени места са обединени от обща производствена и търговска дейност, общо обслужване (просветно, здравно, финансово-кредитно и др.), единен транспорт, обща производителна и социална инфраструктура. В тях се постига по-рационално използване на трудовите ресурси, т. е. обединяване на населените места на базата

на административни, стопански, социални и обществено-политически връзки между тях с оглед по-рационалното използване на съществуващите природни, материално-веществени, трудови, технически и социално-икономически ресурси. Чрез селищните системи се създават по-добри условия за развитие на отраслите на промишлеността, при които приоритетно да се развиват високоавтоматизираните, наукоемките, нематериалоемките (нематалоемките) и ресурсоикономисващите производства, базиращи се на върхови, на авангардни технологии.

Организационната структура на селищните системи позволява по-правилно да се решават редица проблеми от стопански, обществено-политически, административен, културно-просветен, социално-битов и екологичен характер. Същите се утвърждават като основни териториално-стопански единици и на тази основа се постига сближаване равнищата на тяхното икономическо и социално развитие. Създават се условия за намаляване на „промишлената на товареност“ на столицата и на формираните селищни системи с предимство да се развиват граничните територии, както и селищните системи от IV и V функционален тип. Индустриализацията на тази категория селищни системи се постига по пътя на изграждане на производствените мощности, изнасяни от развитите в стопанско отношение селищни системи, и чрез оборудване на малки и средни промишлени предприятия с авангардни технологии.

В резултат на все по-силно задълбочаващия се процес на индустриализация на страната се достигна до организиране на промишлената дейност в почти всички селищни системи. Докато през 1978 г. в 16 селищни системи не съществува промишлена дейност, през 1980 г. броят на селищните системи без промишлена дейност намалява на 2, а през 1985 г. има промишлени предприятия във всичките 300 селищни системи. През 1980 г. само в 89 селищни системи предимно от IV и V функционален тип промишлеността изпълнява подчинена на селското стопанство роля.

Наблюдава се една трайна тенденция на увеличаване дела на промишлеността и общата промишлена продукция в селищни системи от IV и V функционален тип независимо от бавните темпове в изменението на териториалното разположение на промишлеността (табл. 1).

Все още предприетите мерки от икономически, административен и планов характер не очертават забележими, чувствителни промени в териториалното разположение на производителните сили. Селищните системи от IV и V функционален тип изостават в промишлено отношение. Въпреки че тези два типа селищни системи заемат 41,7% от територията на България и в тях живеят 19,8% от населението, в тези селищни системи са съсредоточени

Таблица 1

Структура на промишлената продукция и заетия персонал
на отделните типове селищни системи в НР България
през 1964, 1980 и 1985 г.

(в %)

Единици	1964 г.		1980 г.		1985 г.	
	Обща промишлена продукция	зает персонал	Обща промишлена продукция	зает персонал	Обща промишлена продукция	зает персонал
0	20,9	18,8	14,0	12,6	12,8	6,0
I	25,5	23,3	28,4	22,4	30,5	25,0
II	32,2	28,3	30,6	28,3	28,6	31,6
III	17,5	21,1	20,8	25,9	19,4	23,5
IV	3,3	7,2	4,8	8,2	6,0	10,2
V	0,6	1,3	1,4	2,6	2,7	3,7

едва 8,5% от основните производствени фондове и 10,8% от промишлено-производствения персонал, а се произвеждат само 6,2% от общата и 6% от чистата промишлена продукция.

Относително по-равномерно се насочват капитални вложения (освен в центровете на селищните системи) в съставните на общините селища, които изпълняват ролята на вторични центрове. По този начин се избягва моноцентризмът, разтоварват се големите градове и промишлените центрове от затормозващи ги дейности, намалява се миграцията на трудоспособно население към тях. През 1983 г. са определени и съгласувани с окръжните нар. съвети 852 вторични селищни центъра (в т. ч. 13 — в община София, 53 — в селищни системи от I функционален тип, 156 — от II, 290 — от III, 182 — от IV и 158 — от V; Н. Григоров, 1981). Към граничните части на страната включваме селищни системи с непосредствено гранично местоположение независимо от това, към кой функционален тип принадлежат. В пределите на граничните земи са разположени 82 селищни системи (в т. ч. 4 — от I функционален тип, 7 — от II, 23 — от III, 23 — от IV и 22 — от V). От приведените данни се вижда, че над 50% са селищни системи, на които предстои да се формират и които следва да се развиват с изпреварващи темпове. Площта на граничните селищни системи съставлява 28,7% от територията на страната, в тях живеят 23,8% от населението на НРБ. В тези селищни системи са изградени промишлени предприятия, чиито основни производствени фондове съставляват 18,2% от тези на страната, в тях са ангажирани 22,6% от заетите в промишлеността и се произвеждат 18,0% от общата промишлена продукция на България (фиг. 1).

Фиг. 1. Относителен дял на граничните райони на България спрямо територията, населението, основните производствени фондове, заети в промишлеността и общата промишлена продукция на страната през 1985 г. (в %)

1. Площ; 2. Население; 3. Основни производствени фондове; 4. Зает персонал; 5. Обща промишлена продукция

Fig. 1. Relative share of Bulgarian border regions of the whole territory, population, basic production assets, total number of employed in the industry and total industrial output in 1985 (in %)

1. Area; 2. Population; 3. Basic production assets; 4. Employed in the industry; 5. Total industrial output

В изпълнение на Постановление № 22 на МС и ДС от 10 май 1982 г. са разкрити (само през периода 1981 — 1984 г.) 9250 работни места в 233 новоизградени промишлени обекти в селищни системи от IV и V функционален тип от пограничните райони и Странджа — Сакар. Само в селищни системи от Странджа — Сакар са разкрити 26 промишлени предприятия и цехове. От тях 6 са в Малкотърновската, по 4 — в Елховската и Тополовградската, по 3 — в Свиленградската и Боляровската селищна система. Като правило работните места се заемат както от заселващи се, така и от местни, временно незаети трудови ресурси. Преобладаващата част от новоразкритите работни места се намира в селищните системи в южните и югозападните погранични териториални единици на окръзите, включени от мероприятията, залегнали в постановлението.

Като ефикасна форма за постигане на по-пълно използване на трудоспособното население се развива надомното и допълнителното производство. До края на VIII петилетка са внедрени над 30 вида дейности, между които най-често упражнявани са производството на метали, текстилни, каучукови и дървесни изделия. В тези дейности само в селищните системи на Странджа — Сакар са ангажирани близо 1300 души. В резултат на изграждането на нови производствени мощности се постига сравнително бърза индустриализация на селищните системи от IV и V функционален тип и задоволяване потребностите на населението от нови стоки като: промазани тъкани, кадифе, кепони, спортни облекла, обувки, полупреработени хранителни продукти, мебели с лаково покритие и много други.

Малките и средните предприятия с авангардни технологии са средство за усъвършенстване на производствените, социалните и интеграционните функции в териториалните единици. При тях, въпреки че се създават условия за изтичане на квалифицирана работна сила от големите предприятия, се осигурява по-високо качество на продукцията, съкращават се сроковете на доставката и услугите, осигурява се по-качествена готова продукция.

Предвижда се до 1990 г. да се изградят 1500 малки и средни предприятия с високопроизводителна техника и прогресивни, гъвкави технологии. От тях 450 ще бъдат към хранително-вкусовата, текстилната, шивашката, трикотажната промишленост, машиностроенето. Близо 900 предприятия ще бъдат изградени в селищни системи от IV и V функционален тип, граничните райони и Странджанско-Сакарския край с оглед ускоряване социално-икономическото развитие на тези териториални единици. Продукцията на 150 предприятия ще бъде предназначена за усилване позициите на страната за външния пазар и с оглед внедряването на принципно нови технологии.

Около 48% от малките и средните предприятия с авангардни технологии ще бъдат изградени в Странджанско-Сакарския край и граничните участъци на страната. Целта е да се създадат нови центрове за привличане на трудови ресурси и за намаляване на ежедневните трудови миграции. По този начин ще се разширят системообразуващите и системообслужващите функции на селищата.

Към северната гранична зона спадат 24 селищни системи, към източната — 12, към южната — 24 и към западната — 22 селищни системи. Значителна част от селищните системи са облагодетелствувани от мероприятията с икономически, социален, образователен, обслужващ и екологичен характер, осъществявани съгласно постановките на Постановление № 22 на МС. Друга голяма част от селищните системи с удобно транспортно-географско положение (разположени предимно по Черноморското крайбрежие и Дунавския бряг) развиват своята промишленост с изпреварващи темпове. В тях са изградени и се изграждат промишлени мощности, преработващи предимно внасяни от страните-членки на СИВ (и най-вече от Съветския съюз), суровини (нефт, природен газ, железни руди, дървен материал, манганови руди, фосфорити, апатити и др.). Към тази група се отнасят и селищните системи с промишлени предприятия, работещи по програма, свързана с износа за страните от СИВ на големи количества готова продукция — машини, химически изделия, произведения на дървообработващата и мебелната промишленост, хранителни продукти и изделия на леката промишленост. Такива предприятия работят в селищни системи, разположени предимно по Дунавското и Черноморското крайбрежие.

Водоемките промишлени предприятия се разполагат в Крайдунавските низини, т. е. в северната периферна зона на страната. Това е логично, тъй като България разполага с ограничени количества производствено-технологични води — на един жител в страната се падат средногодишно по 2490 м³ при средно за жител в света — 8000 м³.

През периода 1964 — 1985 г. промишлената продукция на пограничните селищни системи е увеличена над 8,2 пъти, а броят на заетите в промишлеността — близо 5 пъти (475,9%), докато в НРБ през същия период промишлената продукция е нараснала 3,39 пъти, а броят на заетите в промишлеността — 1,53 пъти (табл. 2).

Таблица 2

Териториална структура и темпове на нарастване на промишлеността в граничните селищни системи в НРБ през периода 1964 — 1985 г. (по функционални типове)¹

Типове селищни системи	1964 г.		1985 г.		Темпове на нарастване (1985г. в % спрямо 1964г.)	
	Структура в %		Структура в %		Обща пром. продукция	Брой персонал
	Обща пром. продукция	Зает персонал	Обща пром. продукция	Зает персонал		
I	68,6	55,3	65,3	39,6	781	340
II	18,5	19,9	19,7	24,4	874	583
III	8,5	15,5	10,6	18,2	1032	561
IV	3,4	7,3	3,5	11,2	847	727
V	1,0	2,0	0,9	6,6	704	1533
Средно за пограничните територии	100	100	100	100	823	476
Средно за НРБ	—	—	—	—	339	153

¹ Социално-икономическо развитие на селищните системи в НРБ. С., 1986.

От данните в таблица 2 се вижда, че съществува тенденция на развитие на промишлеността с изпреварващи темпове във формиращите се селищни системи и в тези, които предстои да се формират. На територията на селищни системи от I функционален тип намаляват делът на промишлената продукция и броят на заетите в промишлеността. В резултат на изградена материално-техническа база още през първите години на народнодемократична власт темповете на нарастване на промишлената продук-

Фиг. 2. Увеличение на заетите в промишлеността в граничните райони на България през периода 1980—1985 г. (в %)

Fig. 2. Increase of the employed in the industry in the Bulgarian border period 1980—1985

ция и на заетите в селищните системи от I функционален тип са значително под средните за проучваната територия и почти еднакви със средните за страната.

С най-бързи темпове се увеличават промишлената продукция и броят на заетия персонал в селищни системи от IV и V функционален тип и със сравнително високи темпове — в селищни системи от II и III функционален тип (фиг. 2).

Таблица 3

Териториална структура и темпове на нарастване на промишлеността в граничните селищни системи на НРБ през периода 1964 — 1985 г. (по гранични територии)¹

Гранични територии	1964 г.		1985 г.		Темпове на нараст. 1985 в % спр. 1964 г.	
	Обща промишлена прод. в %	Зает персонал в %	Обща промишлена прод. в %	Зает персонал в %	Обща продукция	Зает персонал
1. Северна (Придунавска)	37,6	40,6	37,9	35,6	830,0	417,5
2. Източна (Приморска)	45,0	32,5	46,5	31,1	849,0	454,0
3. Южна	6,2	9,7	5,3	17,8	699,3	878,5
4. Западна	11,2	17,2	10,3	15,5	757,0	430,0
Общо	100	100	100	100	823,0	476,0

¹ Социално-икономическо развитие на селищните системи в НРБ. С., 1986.

В селищните системи от северната погранична зона се намират 35,6% от заетия в промишлеността персонал и се произвеждат 37,9% от промишлената продукция на граничните територии (табл. 3). В крайдунавската погранична ивица темповете на нарастване на промишлената продукция и на заетия персонал са почти еднакви със средните темпове за граничните райони в страната. В нея са ангажирани най-много промишлени работници и се произвежда най-много промишлена продукция. Дължи се на изграждането на големи промишлени мощности в Русе, Силистра, Свищов, Лом, Козлодуй, Видин, Белене, както и на разширяването на промишлената дейност в селищни системи от IV и V функционален тип. В бъдеще с предимство следва да се развиват водоемките промишлени предприятия в селищните системи по Дунавския бряг. Същевременно подобаващо място следва да заема модернизацията на съществуващите производствени мощности, както и по-рационалното оползотворяване на местните суровини от растителен и животински произход.

В източната погранична зона се намират близо 1/3 от заетите в промишлеността на пограничните райони и се произвеждат 46,5% от промишлената продукция (табл. 3). През целия разглеждан период (1946 — 1985 г.) тази погранична зона се развива с бързи темпове. Дължи се на изградената материално-техническа база в промишлено наситените селищни системи на Варна и Бургас.

Тя развива своята промишленост с темпове, по-високи от средните темпове на индустриализация на страната. В селищните системи от Черноморското крайбрежие следва да се задълбочи производствената специализация на промишлените предприятия, преработващи вносани предимно от СССР суровини, и на тези, чиято продукция е предназначена най-вече за износ (химическа, хранително-вкусова промишленост, машиностроене и др.).

Промишлеността на южната погранична зона е организирана в 24 селищни системи, предимно от IV и V функционален тип, т. е. от категорията на селищните системи, на които предстои да се формират. В тези погранични земи с превес се развиваше селското и горското стопанство. Промишлеността с малки изключения бе в начален стадий на развитие. По тези причини тя е все още слабо представена — в тази погранична зона се намират едва 17,8% от заетите в промишлеността на пограничните участъци и се произвеждат само 5,3% от промишлената продукция. Със създаването на селищните системи и след предприетите мерки за активизиране на стопанската дейност (в т. ч. индустриализация) на селищните системи от IV и V функционален тип и тези от пограничните райони и Странджа — Сакар бързо нараства броят на заетите в промишлеността и произвежданата в тях промишлена продукция. Индустриализацията има преобладаващата част от селищните системи в тази погранична зона се осъществява на базата на оборудване на промишлени мощности, изнасяни от развитите селищни системи (от столицата и от тези от I и II функционален тип). Селищните системи в тази зона разполагат с трудови ресурси, което е добра предпоставка за организирането на трудоемки промишлени дейности, както и такива, преработващи местни минерални, дървесни, селскостопански и енергийни ресурси. Уместно е наред с обновяването, реконструкцията и модернизацията на съществуващата материално-техническа база да се изграждат нови, предимно малки и средни промишлени предприятия с авангардни технологии от отрасъл машиностроене. В тях ще се произвеждат предимно възли и детайли, които на основата на кооперирането ще бъдат предназначени за по-големите заводи и комбинати с цел разширяване производството на готови изделия. На територията на окръзите от южната погранична зона ще продължи да се разширява производството на хидравлични и пневматични машини, на вентилационна и пречиствателна техника, на известно разсредоточаване на производствени мощности в периферните селищни системи от Кърджалийски, Хасковски и Ямболски окръг.

Селищните системи от западната погранична зона с изключение на тези на Благоевград и Кюстендил са от III, IV и V функционален тип, т. е. с все още слабо развита промишлена дейност. В много от тях промишлеността изпълнява подчинени на селско стопанство функции. Ограничен е броят на трудовите ресурси. По тези причини увеличението на заетите в промишлеността е

близо 2 пъти по-малко, отколкото увеличението на общата промишлена продукция. Оттук пронасяме необходимостта от изграждането в бъдеще на нетрудоемки промишлени предприятия. Целесъобразни са обновяването, реконструкцията и модернизацията на съществуващите производствени мощности с оглед увеличаване производителността на труда. Промислените предприятия, разположени в западната погранична зона, с изключение на тези на Благоевград, Кюстендил и Белоградчик, са тясно свързани и силно зависят от наличието на местни суровини и особено от трудови ресурси. Една значителна част от промишлените предприятия са цехове и филиални предприятия, изнесени от развитите в промишлено отношение градове на Западна България. Наложително е същите да бъдат модернизирани с оглед намаляване на трудоемките процеси и на непривлекателния труд, а оттук и увеличаване на производителността на труда и икономическата ефективност на производството.

З а к л ю ч е н и е. Промислеността в по-изостаналите гранични части на България следва и в бъдеще да се развива с високи темпове. Последните е нужно да бъдат съобразени с конкретните условия: наличието на трудови ресурси, природогеографските суровини и социално-икономическите фактори. Уместно е по-пълно да се интегрират ресурсите на общинските народни съвети, АПК, производителните и потребителните кооперации и горските стопанства с оглед подобряване на производствената и социалната инфраструктура. Наложително е решаването на общи икономически, социални и екологически проблеми.

ЛИТЕРАТУРА

Григоров, Н., Същност и класификация на вторичните центрове в селищните системи. Сб. Вторичните центрове в селищните системи, С., 1981, 3—4.

PROBLEMS OF FURTHER INDUSTRIALIZATION OF THE BORDER REGIONS IN BULGARIA

Doncho Donchev

Summary

The article deals with the settlement systems whose boundaries partially coincide with the state borders. Their number is 82. Fifty percent of them belong to the 4-th and 5-th functional type. The border settlement systems occupy 28,7% of the total area of the country and comprise 23,8% of the population. They have at their disposal 18,2% of the basic production assets employ 22,6% of the employed in industry and provide 18,0% of the total industrial output of Bulgaria. Their industry develops at a higher rate than the national average. In 1964—1985 the industrial production marked a 8,2-fold increase while its average growth on a nation-wide scale was 3.4. The number of the employed in industry went up by 4,8 times against 1,5 times on the average. Most accelerated was the rate of industrial development in the settlement systems of the 3-rd, 2-nd and 1-st functional type. At the same time the relative share of the employed in industry was growing faster in those of the 5-th, 4-th and 3-rd functional types.